

УДК 027. 54 (477): 025. 17

Еріка Клименко
(м. Київ)**ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗЛІНІЙНИХ СПІВОЧИХ
РУКОПИСНИХ КНИГ ІЗ ФОНДІВ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМ. В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Статтю присвячено кодикологічним та джерелознавчим дослідженням безлінійних богослужбових співочих рукописних книг, які зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Розглянуто питання атрибуції співочих рукописів, їх історії, походження та долі. Виявлено характерні палеографічні, текстологічні та художні особливості різних традицій рукописної книжності.

Ключові слова: *рукописна книга, богослужбові співочі рукописні книги, нотації, кодикологічний опис.*

Музичні рукописні книги є важливим джерелом з історії еволюції музичної культури – як церковно-співочого мистецтва, що відображає розвиток мови, писемності, освіти, православного богослужіння та рукописно-книжного мистецтва, так і духовної спадщини в цілому.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) налічується бл. 300 музичних рукописних книг (далі – РК) різних традицій та жанрів. Серед них 13 грецьких невменних РК та 11 латинських РК XII–XIX ст., а також арабський Октоїх XVIII ст.

Переважну ж більшість рукописів складають кириличні пам'ятки вітчизняного співочого мистецтва, серед яких понад 200 рукописів, що вміщують пам'ятки церковної монодії. З них бл. 160 од. зб. складають українські та білоруські нотолінійні Ірмологіони – універсальні поліжанрові збірники, що характеризують український тип церковно-співочої книги.

Значно меншу кількість (49 од. зб.) складають безлінійні (крюкові) РК XII – початку XX ст., переважно російського походження, що мають особливу цінність для історії, культури та мистецтва, оскільки вони написані забутими нині нотаціями й зберегли в традиційній формі пам'ятки середньовічної музичної творчості. Це найменш вивчені рукописи, які мало увійшли до наукового обігу, тому ми досліджуємо їх у різних аспектах: з позиції історії книги, її структури, змісту, текстів, художнього оформлення, музичних особливостей.

Мета нашої статті – на прикладі безлінійних рукописів із фондів ІР показати характерні палеографічні та текстологічні ознаки рукописів різних періодів та традицій співочого мистецтва: а) рукописи давньоруського періоду; б) знаменні РК українсько-білоруського походження (XVI ст.); в) російські дореформені крюкові РК (перш. пол. XVII ст.); г) російські пореформені крюкові РК (ост. третина XVII ст.); г) старообрядницькі рукописи попівського та безпопівського напрямів, що має важливе значення для системного дослідження книги та її наукового опису.

Безлінійні співочі рукописи зберігаються в різних колекціях та архівних фондах ІР: 16 РК містяться в зібранні Церковно-Археологічного музею (ф. 301), 15 РК містяться в I-му фонді (Літературні матеріали), 5 РК у Колекції бібліотеки Софійського собору (ф. 312), 4 – у Колекції рукописних книг ІР НБУВ (ф. 30), 2 – у Зібранні Ніжинського Історико-філологічного Інституту кн. Безбородька (ф. 310), по одній – у Зібранні Києво-Печерської лаври, Одеського товариства історії та старожитностей (ф. V), Київської духовної академії (ф. 160), Колекції уривків

слов'янських рукописів ІР НБУВ (ф. 235), збірці С.І. Маслова (ф. 33) та Зібранні рукописних книг Почаївської Лаври (ф. 313).

Усі ці книги практично мало вивчалися й не увійшли до наукового обігу. Їх перші науково-реєстраційні описи, укладені на межі XIX – XX ст. ученими – збирачами рукописів широкого профілю М.І. Петровим [1], О.О. Лебедєвим [2], С.І. Масловим [3], М.М. Сперанським [4], В. Березіним [5], С.О. Щегловою [6], мають узагальнюючий характер і містять здебільшого облікові дані. Підкреслюючи величезне значення цих описів для археографії того часу, слід відзначити їх недоліки. У них майже не розкривається зміст рукописних книг, мистецьке оформлення та специфічні особливості співочих пам'яток (види нотацій, розспіви, фонетична редакція текстів). Датування рукописів часто є неточним, структура описів не є уніфікованою, й іноді даються помилкові назви.

Тому, спираючись на методологію та принципи музично-палеографічного аналізу, розроблені М.В. Бражніковим, які отримали розвиток у працях російських учених, а також використовуючи методи кодикології та досягнення вітчизняних учених у цій галузі, ми здійснили кодикологічний опис цих рукописів.

У складі окремих книг та збірників виявлено такі співочі книги та їх фрагменти, як Ірмології (17), Октоїхи (19), Обиходи (13), Стихирарі (7), Праздники (13), Тріоди (2), Демественник та знаменні Азбуки (4). З них повних нотованих кодексів – 42, 7 рукописів збереглися у вигляді фрагментів (ф. 235, № 10, ф. I, № 2485, 6713, 11962, ф. 301, № 389 п, 94 л, 119 л).

У рукописах XVI – XVII ст., як правило, декілька співочих книг об'єднувалися в один кодекс (найчастіше Ірмологій, Октоїх та Обихід), хоча більшість старообрядницьких рукописів уміщує лише одну, рідше – дві співочі книги.

У фондах ІР НБУВ зберігаються два особливо цінних найдавніших джерела – фрагменти пергаментних рукописів Стихирарів мінейних XII та XIII – XIV ст.

Перший із них (ф. 235, № 10) був знайдений М. Візирем у Житомирському краєзнавчому музеї в результаті роботи археологічної експедиції. У 1976 р. М. Тихомировим було встановлено, що вони є фрагментами кодексу Стихираря, що зберігається в Москві в Державному Історичному Музеї (Син. 279 та Григ 47) [7]. В. Металлов припускав, що він походить зі Смоленської області, І. Гарднер відносить його до рукописів київського походження [8].

Другий уривок (ф. I, № 6713) має два аркуші по 14 рядків, що складені з дрібних пергаментних шматочків, які є залишками рукопису. Ці шматочки прикріплено нитками до подвійного аркуша цупкого паперу і вкладено в конверт, на якому є такий напис: "Пергаментные кусочки из южнорусской рукописи, получены были в 1902 г. на Харь[овском] съезде от Ювеналия Ивановича Тиховского. В виду кончины Ю. Т-го передает Украинской Академии в Киеве П. Симони. Ленинград, 7 апреля 1926 г. П. Симони". До Відділу рукописів НБУ фрагменти надійшли з Бібліотеки ім. Антоновича зі збірки Ю. Тиховського, який знайшов ці уривки у волинському Євангелії [9].

Тексти обох цих рукописів написані старослов'янською мовою (східнослов'янська редакція). Їх опис подано у "Сводном каталоге славяно-русских рукописей, хранящихся в СССР XI – XIII вв." (№ 132, 481), а також в описі Гешпенера "Слов'янські рукописи XI – XIV ст. у фондах Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР" (№ 8). Походження, зміст тексту та особливості знаменної нотації досліджено Л.П. Корній [10].

Рукописи XVI ст. представлені у колекції двома книгами.

Перша з них – Збірник 40 – 60-х років (ф. 160, № 614) – уміщує піснеспіви Ірмологія, Октоїха, Стихираря Мінейного та Пісного, Пісної та Цвітної Тріоди й Обиходу. Рукопис уміщує також грецькі напиви ("херувик греческий" та ін.), піснеспів із ремаркою "От кореня болгар" ("Иже неизреченною мудростию"), розділ демественного співу, грецьку Обідню (без нот).

Другий рукопис кінця XVI ст. (ф. I, № 11962) представлений фрагментарно. Він уміщує ірмоси вибраних мінейних канонів на великі свята, а також уривки з канонів Тріодей. Усі ці ірмоси розміщені не за гласами та піснями, а за приналежністю їх до того чи іншого канону, який був написаний на якийсь певний глас. Крім того, рукопис фрагментарно уміщує піснеспіви Ірмолога-Октоїха (догматик, богородичні, сідальні, антифони степені, ірмоси недільні 8-го гласу) та розділ подібних на 8 гласів. Такий порядок розміщення ірмосів не є типовим для слов'янських РК, його в літературі прийнято називати грецьким структурним типом (КаО – від Order of Canons – послідовність канонів), оскільки так розташовувалися ірмоси в давніх грецьких Ірмологіях, які використовували переважно для службових потреб [11].

Аналіз мовних особливостей, структури, складу та напівів цих рукописів свідчить про їх українсько-білоруське походження (територія Волині-Полісся).

В обох рукописах наявні зміни у структурній організації текстів, що більше тяжіють до нотолінійного Ірмолюю, ніж до російських крюкових Збірників того ж періоду: розділ подібних на 8 гласів, розділ, у якому поєднані вибрані співи з Октоїха та Ірмологія, наявність грецьких та болгарських наспівів (перший рукопис). Тому, на нашу думку, ці рукописи відображають перехідний етап еволюції єдиної давньоруської традиції знаменного співу на території України та Білорусі.

Як уже наголошувалося, безлінійні РК XVII – XIX ст. належать до російської традиції знаменного співу. Про це ми дізнаємося в основному зі Стихирарів та Обиходів, у яких були зафіксовані піснеспіви російським святым, мученикам та митрополитам канонізованим у кінці XVI ст. Наприклад, Збірник ф. 301, № 148 л містить стихири святым та святам, зокрема Сергію Радонезькому, великомуч. Димитрію, св. кн. Борису та Глібу; Збірник Ф. 301, № 115л – "Припелы" – величання князям Федору Ярославському, Михайлу Чернігівському, прпд. Сергію, страстотерпцю Димитрію, Петру митрополиту Московському та ін.; Стихирар (Трезвони) ф. 310, № 176 на арк. 195, 211 – піснеспіви Михайлу та Арсенію Тверським.

У текстах безлінійних РК XVI – XVII ст. не вказана дата створення. Ці рукописи написані на папері іноземного виробництва, відзначаються різноманітністю водяних знаків, оскільки більшість із цих рукописів є збірними. Так, за допомогою філігранознавчого аналізу можна визначити час створення тих чи інших частин та хронологічні межі існування пам'яток. Тому важливим є порівняння всіх філіграней, наявних у рукописі, з метою виявлення протиріч у їхніх датах. При цьому зміна філіграней зіставляється зі зміною зошитів та почерків. Точність палеографічного аналізу збільшується при наявності в рукописах не однієї, а декількох філіграней, що дозволяє датувати рукопис у межах десятиріччя.

Ще однією ознакою походження, що також уточнює хронологічні межі датування рукописів та їх складових частин, є згадка в рукописах імен правлячих осіб. Так, в Обиходах, починаючи з 70-х років XVII ст., у чині заздравної чаші називаються імена царя Олексія та цариці Наталії (1670 – 1676) (ф. 301, № 345 п); Феодора Олексійовича (1676 – 1682) (ф. 310, № 4; ф. 301, № 150 л); у тропарі "о многолетном государском здравьи" – царі Іоанн та Петро Олексійович, патріарх Іоаким, архієпископ Олександр (1682 – 1690) (ф. 310, № 176).

Рукописи XVII ст. представлені 18-ма книгами. Переважна більшість із них анонімна, не має прямої дати й точної локалізації походження. У деяких із них інформація про власників рукописів, територію їх побутування (Псковська, Орловська, Архангельська Ярославська губернії), шляхи міграції, вартість тощо міститься у записах на сторінках рукописів, кришках оправи та у поаркушевих скрепах, наприклад: "волока пинежского", "села [Уляновского] Ивана Ерофеева сына [Макунина] а куплена в городе Ерославле 1714 г.", "клад от дьяка милостию божиею и Великихъ Лукъ", "Болховскаго уезда села Ребинок Церкви Собора Пресвятыя Богородицы", "Чюдова монастыря головщика Афанасия Колязинца тетрадь певчая". У двох рукописах містяться відомості про їх монастирську приналежність ("прихода обительскаго", "Соловецкаго монастыря") [12].

Серед рукописів XVII ст. особливий інтерес представляють Обиходи, у яких найбільшою мірою проявилось явище багаторозспівності. У рукописах наявні багаточисельні вказівки на розспіви: "путь", "демество", "большой", "малый", "ин превод", "преводне", "произвол", а також вказівки на місцеві, монастирські та авторські розспіви.

Особливим багатством розспівів відзначається рукопис кін. 70-х рр. XVII ст. (ф. 301, № 150 л). У ньому піснеспів "Свете тихий" має два варіанти ("киевская", "путь"), Аллилуия – чотири (три з них мають ремарки "преводне", "путь", "монастырская"), херувимская песнь – "монастырская" и "болгарская", "Достойно есть" – "тихвинское". В інших рукописах розспіви позначені ремарками: "кирилловская" (Аллилуия, ф. 310, № 176), "тихонов" (задостойник Вознесінню "Тя паче ума...", ф. 306, № 29), "опекаловское" (Трисвятое...), "Зуевское" та "ин перевод Зуев" ("Да молчит всяка плоть...", ф. 301, № 148л, 97л) та ін.

Усі РК XVII ст. за палеографічними, музично-палеографічними, текстологічними ознаками можна поділити на дореформені (дониконівські) та пореформені (післяніконівські) церковно-співочі книги.

Дореформені рукописи початку – середини XVII ст. невеликого формату (здебільшого у восьму долю аркуша), написані на папері іноземного виробництва (італійському, французькому, німецькому), відзначаються багатством різновидів філіграней (Глечик, Голова блязня, Герб Амстердама та ін.), поєднують у собі здебільшого 2 – 4 співочі книги в одному кодексі. Вони відзначаються багатством розспівів, які часто записувалися різними видами безлінійних нотацій (знаменна, путьова, демественна, путно-демественна) та різновидами знаменної (безпозначкова, з ранніми кіноварними позначками, зі знаком "Э"). Їх тексти роздільномовні. Художнє оформлення виконане здебільшого в стародрукованому стилі.

Пореформені співочі книги мають характерні текстологічні та палеографічні ознаки, які дозволяють відрізнити їх від дореформених та старообрядницьких РК.

Тексти цих кодексів зазнали правок на різних рівнях:

а) виправлені "на реч" тексти (новоістинномовна фонетична редакція);
б) незначні правки на рівні окремих лексем, наприклад, у тексті богородична "Всемирную славу": "...и царство отверже тоя оубо имуще верно оутвержение..." змінено на "...и царствие отверже сию оубо имуще веры оутвержение...";

в) повна заміна тексту в малих вечірнях деяких служб (Октоїхів та перехідних свят у Праздниках), наприклад, у 1-му гласі текст богородична на "Господи воззвах" "Радуйся от нас..." замінено на "Девственное торжество...", богородична-догматика "Се к тебе прихожу..." на "Облак ты света...".

Зміни зачепили також і знаменну семіографію: були запроваджені кіноварні позначки та признаки. Нотація здебільшого знаменна позначкова. У деяких Збірниках під однією оправою об'єднані співочі книги різних редакцій: з признаками та без них (наприклад, ф. I. № 5510, ф. 301, № 344 п, 345 п, 149 л, ф. 310, № 4, 176, ф. 313, № 32).

Розспіви в пореформених рукописах позначалися за назвами центрів співочого мистецтва та за географічним назвам (київський, болгарський, грецький).

Старообрядницькі рукописи представлені в зібранні IP 27-ма РК XVIII – поч. XX ст.

Як і в рукописах середньовічної традиції, у старообрядницьких РК також зберігається анонімність, у деяких із них зазначено місце створення, імена власників, територія побутування, шляхи міграції, вартість книг тощо.

У чотирьох книгах (ф. I, № 5465 – 5467 и ф. 30, № 29) вказано дати створення (1786, 1849, 1866, 1904 р.), у кожній із них, крім останньої, зазначене місце написання – Москва – й проставлений штамп Путивльської міської публічної бібліотеки "Маклаковых", де вони зберігалися. Так, одна з книг "Октай сиречь Осмогласникъ древняго крюковаго пения... Перевод со списка времен Патриарха Филарета Никитича. Писаный в Москве (1866) года ...продается ценою 18 и не менее 16-ти рублей серебромъ, которая, отъ Сергія Тихановича Болшакова, посвящена въ даръ библіотеки безвозмездно" (ф. I, № 5467). Остання книга, за свідченням приписки,

написана у м. Уральську для молитовного будинку уральських старообрядців. Усі ці РК виконані в "гуслицькому" стилі художнього оформлення.

Із записів дізнаємося також про територію побутування рукописів. Так, Стихирар другої чверті XVIII ст. (ф. I, № 7480) належав єдиновірницькій Воскресенській церкві м. Ново-Георгіївська (з 1803 р. – Херсонської губернії). Праздники першої чверті XIX ст. (ф. I, № 7482) у 40-х роках XIX ст. належали "Ново-Георгіївському купеческому сину Івану Матв-ичу".

Праздники (ф. 301, № 116 л) 60 – 80-х років XVIII ст. містять поаркушеву скрепу: "1888 Года Мая 30 дня Подарена Сія Книга Какъ древняя В-лцу Евгению Теодоровичу Отъ Священника Слоб. Радули (ймовірно, Городянського повіту Чернігівської губернії) Іоанна Костылева въ Знак Память и Любви".

За свідченням записів, власниками рукописів були переважно купці та міщани.

Старообрядницькі рукописи ІР НБУВ зберігають типологію співочих книг середньовічної традиції, однак перевага віддається більш скороченим за складом типам книг.

Цікавими є старообрядницькі співочі Азбуки поч. – сер. XIX ст. Так, РК (ф. 301, № 638 п) містить заголовок: "Азбука Зде написахом имена столповому знамени како которое зоветсѣ. Мы же се от предковъ своихъ которѣи быша песнотворцы и песнорачителѣе, от нихъ же мнози егодиша Богу навыхомом и преимствомомъ требующимъ предлагаемъ. Ты же п-снорачителю ј семъ внимай, п нижнѣи степени на вышнюю возступай, радиво а нел-ностно прил-жи, изыкъ же свой п всикаго зла едержѣ" й наступні розділи: розводні таблиці-грані, розводи лицъ та фіт 1 – 8 гласів. РК (ф. 312, № 124) вміщує значний за обсягом теоретичний розділ, нотні приклади, розводні таблиці-грані, фіти й лиця осмогласного співу, фіти з Трезвонів. Інші дві Азбуки оздоблені в гуслицькій манері книжного декору, "Грамматика стариннаго крюковаго п-нія" (ф. 312, № 125с) містить нотні приклади з Октоїха та Праздників, записані у вигляді знаменно-нотолінійного та демественно-нотолінійного двознаменника, а РК (ф. I, № 5465) – розводи лицъ та фіт 1 – 8 гласів.

Старообрядницький період побутування співочих богослужбових книг характеризується співіснуванням двох традицій писемної фіксації знаменного розспіву: безпопівської (поморської) та попівської (гуслицької). Ці традиції музичної писемності відрізняються за палеографічними ознаками змістовного, структурного, декоративно-орнаментального, почеркового характеру.

Оскільки час правки співочих книг "на речъ" збігся з розколом Російської Православної Церкви, її входження в загальний реформаційний процес призвело до неоднозначного відношення до нововиправлених текстів представників старообрядництва.

У старообрядницьких РК залишилися старі (дониконівські) тексти й були збережені в безпопівській традиції хомонія та позначкова безпризначна нотація, а в попівській традиції – виправлені "на речъ" тексти та позначкова призначна нотація.

При атрибуції співочих рукописів безпопівської (поморської) та попівської (ветківської, гуслицької) традицій виявлена також значна кількість РК, у яких немає чітко виражених ознак цих стилів художнього оформлення. Тому для їх ідентифікації використовується палеографічний, музично-палеографічний, текстологічний аналіз джерел та залучені матеріали історичного характеру.

Поморські рукописи

В ІР НБУВ творчість старообрядців поморської течії представлена в п'ятьох РК (ф. I, № 2485, 3998, 3999; ф. 30, № 27; ф. 312, № 116).

Термін "поморський рукопис" означає, що книга вийшла з книгописних майстерень Виголексинського "общезительства" в Помор'ї, створеного в кінці XVII ст., де вже всередині XVIII ст. була сформована єдина традиція і єдиний стиль графічного оформлення РК.

В основу книжного декору поморцями було покладено елементи стародрукованого стилю, геометричного орнаменту та розкішного варіанту московського бароко кінця XVII ст. із характерним золотим фоном заставок, насиченістю фарб із використанням жовтих, зелених, малинових кольорів. Слід відзначити витончену художню майстерність, високий рівень грамотності, професіоналізм писців, чистоту та єдність стилю.

Поморським рукописам притаманні певні особливості цієї традиції книжного оформлення. Це книги невеликого формату (4° та 8°), що мають добротні оправи без особливих прикрас. Характерними ознаками рукописів є переважно роздільномовна фонетична редакція текстів, знаменна позначкова безпризначна нотація, особливий тип почерку, наявність проміжків між словами, відсутність розділу літургії в Обиходах тощо [13].

Гуслицькі рукописи

Серед рукописів попівського напрямку за манерою письма та орнаментикою виділяються рукописи з ознаками "ветківської традиції" (друга пол. XVIII – перша пол. XIX ст.) (ф. 301, № 638 п), "гуслицької традиції" (кін. XVIII – поч. XX ст.) (ф. I, № 5465-5467, № 5513; ф. 30, № 29), а також рукописи змішаних стилів з елементами народних мотивів, що, можливо, побутували в старообрядницьких поселеннях Центральної та Південно-Західної України.

Основні риси гуслицької школи художнього оформлення, що склалася на основі стародрукованого стилю, найбільш повно проявляються у 6 РК з фондів ІР (ф. I, № 5466, 5513, 7482; ф. 30, № 29; ф. 33, № 18, ф. 312, № 125с). Їх орнамент складається з широколистих трав, яким за допомогою штриховки надається об'ємність у звивах. Для цих рукописів характерні новоістинномовна фонетична редакція текстів, знаменна позначкова призначна нотація, тексти з крупним, трохи витягнутим півуставом з чітким поділом слів на склади, яскраве пишнobarвне оздоблення з використанням жовтих, блакитних зелених та червоних кольорів та золота, добротні оправи вишневого та коричневого кольорів, деякі з золотим тисненням, обрізи, покриті золотом та чеканими візерунками.

Усі безлінійні рукописи написані здебільшого знаменною нотацією. Знаменна нотація зі знаком "Э", путьова та демественна нотації зустрічаються в рукописах до 60-х років XVII ст.

Деякі піснеспіви ("Свете тихий", світильні Успінню Богородиці та Преображенню Господню) записані двоголосою демественною нотацією у вигляді партитури, де верхній рядок – кіноварний, нижній – чорним чорнилом (ф. 310, № 176, арк. 120-122).

Демественною нотацією написаний Збірник (ф. I, № 2836), що містить вибрані піснеспіви з різних співочих книг – Обиходу, Праздників, Стихираря, а та кож Обідниця з Обиходу (ф. 30, № 29, арк. 246-250 зв.), що вміщує піснеспіви Літургії Іоанна Златоустого.

Таким чином, на основі палеографічного, музично-палеографічного та текстологічного аналізу безлінійних рукописів ІР НБУВ, а також порівняльного аналізу з рукописами деяких книгосховищ Росії здійснено їх атрибуцію та визначено характерні риси та особливості з метою створення каталогу співочих рукописів.

Список використаних джерел і літератури

1. Петров Н.И. Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской Духовной академии. – К.: Тип. С.Т. Еремеева, 1875. – Вып. 1. – [4]+280+[2] с.; К.: Тип. В. Давиденко, 1877. – Вып. 2. – С. 281-542.; К.: Тип. В. Давиденко, 1879. – Вып. 3. – С. 543-683+CVI; Він же. Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. – М.: Унив. Тип., 1891. – Вып. 1. – VIII+321 с.; М.: Унив. Тип., 1897. – Вып. 2. – [2]+294 с.; М.: Унив. Тип., 1904. – Вып. 1. – [2]+IV+307+LVIII с.

2. Лебедев А.А. Рукописи Церковно-археологического музея Императорской Киевской Духовной академии. – Т. 1. – Саратов: Электро-типография "Волга", 1916. – 477 с.
3. Маслов С.И. Обзор рукописей библиотеки Императорского Университета Св. Владимира. – К.: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1910. – [2]+42 с.
4. Описание рукописей Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине / Сост. под ред. М. Сперанского. – М.: Товарищество тип. А.И. Мамонтова, 1900. – [6]+143 с.
5. Березин В. Описание рукописей Почаевской Лавры, хранящихся в библиотеке музея при Киевской Духовной академии. – К., 1881. – 81 с.
6. Щеголова С.А. Описание рукописей Киевского художественно-промышленного и научного музея имени Государя Императора Николая Александровича. – Пг.: Тип. Имп. Академии наук, 1916. – 112 с.
7. Сводный каталог славяно-русских рукописей, хранящихся в СССР: XI – XII вв. – М.: Наука, 1984. – №131.
8. Металлов В.М. Богослужбное пение русской церкви в период домонгольский по историческим, археологическим и палеографическим данным. – М., 1906. – Т. 1, 2. – Зап. Моск. археол. ин-та. – М., 1912. – Т. XXVI. – С. 191-196; Ясиновський Ю.П. Кулизьм'яні нотовані пам'ятки княжої доби // Записки НТШ. – Львів, 1996. – Т. 232: Праці Музикознавчої комісії. – С. 26, 34; Корній Л.П. Проблеми джерелознавства української музичної культури (без лінійні нотовані рукописи сакральної монодії XI – XVI ст. // Студії мистецтвознавчі: Чис. 6. (10): Театр. Музика. Кіно. – К., 2005. – С. 11.
9. Корній Л.П. Вказ. пр. – С. 12; Ясиновський Ю.П. Вказ пр. – С. 26, 34.
10. Корній Л.П. Вказ. пр. – С.11-12.
11. Ясиновський Ю.П. Український нотолінійний Ірмолой як тип гімнографічного збірника: зміст, структура // Записки НТШ. – Т. 226: Праці Музикознавчої комісії. – Львів: Вид. НТШ, 1993. – С. 54; Гусейнова З.М. Ирмологий (нотированный). Учебное пособие. – СПб., 1999. – 53 с.
12. Докладніше про маргіналії рукописів XVII ст. див.: Клименко Е.С. Музична знаменна рукописна книга кириличного письма XVI – XVII ст. у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки імені В.І.Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2004. – Вип. 9. – С. 188-202.
13. Клименко Е.С. Музичні знаменні рукописи поморської традиції у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 200-213.

SUMMARY

The subject of the article is historical codycological and source study of church singing manuscripts noted by non staff notation from funds of the Institute of Manuscript, V.Vernadsky National Library of Ukraine. The problems connected with the attribution of manuscripts, their history and the context of their creation are considered. The specific paleographic, textological and art features of different traditions in hand-written books are revealed.

Key words: manuscript books, divine service singing manuscript books, notations, codycological description.